

**LOMI MIHTSÜRÜ BONU THIUSHAK MÜKHEAK-A-LUPU ALIM YAKZAN
RIGHT TO INFORMATION ACT(2005)**

1. Thiushak mükheak-a-lupü alim ha mihtsürübo thsongkheaknü khide ato sühmüh ato khülang-ah.Haju alim hode surkar tüsho ato kiulong thsürübonü rhimokhibo müthri khoklah.12th October 2005 nimong nü rünpah halu sühmüh ha nüsa khah ching lah.Zhike pinpah lang akheahrü tüthsü tüshe nüshe perongpah haju sühmüh ha ahori-ang.
2. **Mük-kheak-kih(Objective)**
Sorkar office tüsho department bo ching müthsan-mükhi tüsho tükde alungki ching rhimo shihpü thsungkheak.
3. **The paradigm Shift.**Haju Indian yakzan hode.....
i)Prime minister tüsho president ani kheak-a athsukhipü mükuk.
ii)Sorkar nü rhimokhi alala ching public mihtsürübo hode arü rhimo kheahzü kheaktöpü
iii) yakzan nü mihtsürü ato,ashang,anirü she kilim she apahyuk mülade alungki ching rhimopü
iv) sorkar rhimorübo tüsho lomi mihtsürü alala ruk-khüh thsangyiurü ruk kampu.
4. Haju thiushak mükheak-a-lupü alim yakzan(Right to Information Act)hode nünü tümü yo public Authority kheaknü nünü mükheah nekhi thiushak mükheak-a-lupü koklah.Public Authority amütsan haruk lapah...
i)Indian constitution puk-khüp ching central nangde,state nangde,tüsho local level bodies bo lakhi.Amütsan haju yakzan hode president,state ching yakzan thsakhamrübo,mahkhap rübo, ministers tüsho departments alala haju yakzan hode kümrichoh.
ii)Non-Governmental Organisations(NGOS)nangde yungsho shepü mihtsürü rhimokhi ching sorkar nü sholim nü arung jihde rhimochonü haju yakzan puk-khüp ching arüchoh.Haju amütsan nünü thiushak mükheah-a-lupü koklah.
5. **Mükheah-a-lupü thsongkheaknü tümüpürü kiokhukpa?**
Mükheah-a-lupü amütsan tümüpürü kukruk thsüthsüshe,alümkhi records bo nangde,Email nangde,lümkhi bo thakhi nangde,thiukhüm nangde,tüsho kukruk harü bo alala chingnü nünü mükheah-a lukhukpah.Thiushak khürü fax tüsho Computer harübo ching nüshe Mükheah-a lukhuklah.
- 6 (a) **“Thiushak mükheah-a lupü” amütsan nünü mükheah-a-lupü thsüde nüyo alim harübo lapah....**
i) Documents nangde,thrüd-a-zhokhi,harübo yo copies nünü lukhuklah.
ii) Sorkar office bo ching documents tüsho thru-a-zokhi bo nünü aküpah akheahpü kuklah.
iii)Limro zünkhi tüsho thüyam thsükhi bo tangpung ching yüpah nünü rhu-a-akheakpü kuklah.
iv) Thiushak khürü nünü Xerox thsüpah,print thsüpah yungsho CD cassette thsakhampah lukhuklah.
v) Ke amütsü,limro thsakhampe kukrukbo tüsho cement bo kheangpah akheahpü nükheak alim lah.,
- 6 (b) **Tahle,thiushak nünü mükheah neakhi khürü nü kilim mühuhpü kuklah.Thiushak ju amütsan khürü lakhi hode mühuhkhok.Harübo ju haruk lapah.....**
i) Thiushak khürü jihkhi hode India yo lalim lako,zuzu kuhi mungtsü tüsho püpürü lomi kheak arihakode alakhi thsümünipü lasho nü kilim ju yiushak ajupü mükuk.
ii) lakmih lakra khi thsongkheak tümükhüh rhimochoki ching makham-a-liak akhiukpü lasho nü kilim thiushak mümükheah shihkhuk.
iii) Thiushak khürü mahkhap pung hode mühuhpü yakzan thsakhamkhi lasho yungsho thiushak khürü hode mah-khappung mükheah-mürangkhi akhiukpü thsüde lasho hoju thiu shak nü kilim müjihkhuk.

- iv) Thiushak khürü mükheah shihkhi hode khürükhüh rhangtong thsümünimpü nangde lasho nü kilim hoju thiushak ju mümükheah shihkhuk.
- v) Alakmihrü bo kheak mah-khap rhimo choki azhipto lopü nangde lasho hoju thiushak nü kilim müjihkhuk.
- vi) Thiushak jihkhi hode kukruk yukeyin-yukrakhi ching yungsho khürükhüh kukruk thsümünimpü nangde lasho hoju thiushak nü kilim müjihkhuk.
- vii) Yakzan lungkhi ching nü tümükhüh thsakhampah azokhi, yungsho thiu khürü thsakhama akhiuhshihkhi, hojurübo yiushakbo nü kilim müjihkhuk.
- viii) Cabinet yo kaku(hüm)bo tükde asuk-achihpah münrün müthsüchoki khiungde nü kilim hoju yiushak mümükheah shihkhok.
- ix) Parliament tüsho state Legislature yo yakzan yungsho thiukhüm lakmihpü thsüde thiushak müjih jihkhok.
- x) Nihpuhnü amükheahkhi thiushak kuju public mihtsürübo thsungkheak nü alü mülanü ju yiu shak nü kilim müjihkhuk.

Thiushak tümüpürü parliament tüsho State Legislature kilim ajihpü thülünde lanü hoju yiushak ju nü kilim she ajihpü thülünlah. Thiushak ankhüh thsüthsüshe nünü amüshukhi ayan nü angüpah. Khürü ajik yiushak tüsho küm kang kümra yiu shak kuju Schedule 2(mahne) yo yakzan ching lanü, hojurü bo ju thiushak mükheah-a-lupü alim yakzan puk-khüp ching müla. Tütüshe hojurübo yiushak thsüthsüshe makham-a-lakhi yungsho mihtsürübo alim lakmih jihde rhimokhi lasho hojushe Right to Information Act puk-khüp ching arüpah.

Kütükhüh sorkar office lanü department apankhi ching public Officers(PIO) yungsho Assistant Public Information Officers(APIOS) bo alapah. Nünü sorkar office tümü-tütü department chingnü thsüthsüshe thiushak lunede lümsho PIO yungsho APIO ane khah ching nü lukhukla

7. **Kim achamnak ,Time duration)**

Nünü thiushakboju kim nimong harü tükeak ching nü alupe-ah.....

- i) Nimong 30 tükeak nü amushukhi sopahle PIO hode nü kilim sho anini lupahle thiushak jihpah yungsho amütsan khürü lalasho nünü amüshukhi müleangkipü kuklah.
- ii) Nünü athrüdki hüm ju Assistant Public Information Officer hode liangkhisho nünü amüshukhi yiushak ju nimong 35 tükeak chingnü angüpah.
- iii) Nünü mihtsürü rhangdong thsongkheak yungsho mihtsürü zuzu thsongkheak mushukhi thus-a-lasho nü kilim ju yiushak ju 48 hours tükeak chingnü ajihpah.
- iv) mihtsürü mahsämpü thsüde mürangpükhüh pesho nü kilim thiushak ju nimong 40 tükeak nü ajihpah.
- v) Mihtsürü zuzu alim rhangdong lakmihkhi yiushak thus-a-lasho nü kilim hoju yiushak ju nimong 45 tükeak chingnü ajihpah. tütüshe hoju yiushak lupü thsongkheaknü Information Commission kheaknü thiukhüm lupü yihnüpe-ah.

8. Sho Achamnak(Fee Structure)

Application fee	Thiushak tün Sho (Additional fees)	Sho shakpü yakli (Mode of payment)
Rs,10.00	<ul style="list-style-type: none"> • A4/A3 hüm-Rs,2.00 • Atokhüh hüm-Atün ju hüm kheak lakhi nangde alapah • Print thsükhi hüm-Hüm kheak lakhi nangde alapah • Xerox thsükhi yungsho print thsükhi tün-Rs,2.00 • Floopy/disc thsakhamkhi-Rs,50.00 • Kukruk kheaknü amütsan khürü lukhi tün- • Record akü-a-kheakkhi tün ju 1 hour tün sho müla tüshe 1 hour hopah khunta apan Rs 5.00 lupah 	<ul style="list-style-type: none"> • Khah chingnü kheakü-kheakü jihkhi • Demand Draft • Bankers Cheque.

Amükheahpü:

Mihtsürü khürü khide müla müthsüde alarü(Below Poverty Line) thsongkheaknü sho mulu. Apinü amükheak neakhi thiushak akiangnü mükheah-a-lupü koklah.Thiushak jihkhi ju kim akhu-lakhi hopahle jihsho ju thsongkheak she atün amo tümü müla.

9. **Amüshupü(Appeal)**

(a)Akhuhde amushupü(First Appeal)

Mürangpükhüh nükheak harübo tünjisho nünü yüpahle Public Authority yo First Appellate Authority kilim amüshupü nü kheak alim lah.

- Mürangpükhüh PIO yungsho APIO hode nünü amüshukhi aroshihsho,
 - Mürangpükhüh PIO hode thiu khürü thaki nü mulong mükeamkhi lasho,
 - Mürangpükhüh nü kheaknü sho lukhi tükde mülakhi thsüsho ,
 - Mürangpükhüh nü kilim thiushak kim tükde ching müjihsho,
 - Mürangpükhüh thiushsak khürü jihkhi ju tükde mülade yungsho akiangyiu thus-a-lasho,
 - Mürangpükhüh thiushsak jihkhi ju tükde suhtahde müjihkhi thus-a-lasho,
 - Mürangpükhüh nünü akhiangkhi thiushsak ju tükde thiumük ching müjihkhi thus-a-lasho,
- Nünü amüshukhi hüm ju nimong 30 tükeak chingnü PIO yungsho APIO jihpe-ah.Nünü amüshukhi hüm ching haruk thrüdpahle Ajihpe-ah....

- Nü mung tüsho nü lapung
 - PIO yo mung tüsho api lapung
 - Nünü tümü thsongkheak müshuchonü tükde thrüdpahle ajihpe-ah
 - Thüyiuronü nünü amüshukhi yiumük ju tükde thrüdpahle aihpe-ah
 - Amüshupü yungsho tümükhüh khiangpü lakhi ju tükde ajihpe-ah
 - Amüshukhi tüsho tümükhüh akhiangkhi amütsan ju athrüd pe-ah
 - Nünü amüshukhi ju tümü yakzan ching lanü hojurübo yakzan mung tüsho yakzan number boju athrüd pe-ah
 - Nünü müshukhi hüm ju mütsande kheaklope-ah
 - Amüshupü thsongkheaknü tümü tümü thiushakshe lukhuklah.
Nünü amüshukhi hüm lung ajakde documents harübo pepah amüshupe-ah.....
 - Nünü amüshukhi yiumük thsongkheak order jihkhi yo attested copy lape-ah
 - Amüshukhi yiumük yo documents ju nünü amüshukhi hüm ching peape-ah
 - Documents boju nünü amüshukhi ayan nü athürün nü thsakhampe-ah.
- Nünü tümü-tümü kim ching thsüthsüshe Nagaland State Information Commission kilim nüyo complain jihkhuklah.Nünü harübo complaint jihkhoklah.....
- Mürangpükhüh PIO yungsho APIO mülakhi hode nüyo amüshukhi hüm müjihkhoksho.
 - Mürangpükhüh PIO yungsho APIO hode nünü amüshukhi hüm müliangkhisho
 - PIO nü nünü amüshukhi hüm ju Appellate Authority kilim mühankhiungsho
 - Mürangpükhüh nünü amüshukhi yiumük ju nü kilim müjihsho

- v) Nü kheaknü sho lukhi ju tükde mülukhi thus-a-lasho
- vi) Mürangpükhüh thiushak khürü nü kilim jihkhi ju aying aku khiungde mülasho yungsho akiangyiu thsükhi thus-a-lasho
- vii) Yakzan ching lakhi nangde amüshukhi mangide yungsho thrüd-a-zokhi khürü mühuhde alakhi lalasho.

Mürangpükhüh nü kilim arochihde yungsho arhimopü mükukde yungsho mulong müjihkhi alakhi tümü-tümü soakar office bo ching alakhi thsüsho hajü yiushak ha Commision Office ching thrüdkhiung-ang.Address ju haruk lapah.....

Nagaland State Information Commission
 Old Secretariat Complex
 Post Box-148
 Kohima;Nagaland
 Tel:(0370)2291595 Fax:291798
 Email:cic.Nagaland@yahoo.co.in.
 Website:WWW:Nisic.gov.In

(b) **Mahnepü Amüshukhi(Second Appeal)**

Mürangpükhühnü First Appellate Authority kheaknü nü mulong mülamkhi lakhi yungsho nünü amüshukhi ju nimong 30 tüşo 45 tükiak chingnü nü kilim thiushak müjihde alakhi thsüsho,nünü akhuhde amüshukhi kim yungsho nimong 90 tükeak nü kheakü she nünü Information Commision kilim amüshupü nükheak alim lah

10. **Mah yungsho Azhekhi(Penalty)**

Nagaland State Information Commision hode Public Infoprmtion Officer kilim Rs 250 nü rünpah Rs 25,000 khiungde azhepü kuklah.Api kilim harübo thsongkheak nü azhepü kuklah.....

- i) Tümü amütsan mülade apinü nünü amüshukhi hüm müliangkhisho.
- ii) Lümki amütsü hanpah amüshukhi thiushak nü kilim müjihsho
- iii) kim akhukhi tükeak chingnü thiushak müjihsho
- iv) Thiushak huhkhi ju tükde mülakhi yungsho akiangyiu thus-a-lasho
- v) Thiushak tümükhüh thrüd-a-zokhi thsümünimkhi kasho
- vi) Thiushak jihpü thsongkheak zhipto-zhiprakhi thus-a-lasho

11. **Amüshu hüm thrüdpü thsongkheak amükheahpü atongto khürü haruk lapah**

(Tips for writing Application)

- i) Thiushak amükheak neakhi ju kuju sorkar office yungsho kuju department ching-anü tükde mükheahpe-ah
- ii) Nünü püpüki jihkhi amüshukhi hüm kheakpü lümde yungsho hoju hüm küching lanü ayimpü lümki lasho,nünü thiushak mükheah-a-lupü alim aho-ang.alümki nünü khini passport (govt.IdentityCard)thsakhampü hüm jih-a-zopah ashetopü thiushak mükheak-a-lupü müshude thrüdsho ,ju hüm thrüdkhi ju alü mülä.Tütüshe hoju rhimo thsongkheaknü kuju kim akhu-a-zolanü hoju kim hopahle lang Right to Information hüm ju jihkhoklah.
- iii) Thiushak arükhi ju akiangnü marüchoh.Nünü thiushak ju tümü lungki chingnü luchonü hoju ayan nü sho sheakpe-ah.Nünü kuju yiumük ching nü mükheak nealanü mütsandde kiokhi-ang.Mütsan mükhide kiokhi –a-mülukhi hode akheam ching nü sho ahikhüh sheakpü akhiukpah.
- iv) Amüshukhi hüm ju nünü English,Hindi yungsho nihpe yiu chingnü t hrüdpah PIO kilim jihpü kohlah
- v) Nünü thiushak mükheah neakhi yungsho rhimo khürü rhimokhi rhu-a-kheak neakhi ju mütsan mükhide thrüdang.nünü amükheak neakhi yiushak ju mütsande athürün nü thrüdang
- vi) Nünü tümü kim yo record lupü lümlanü hoju kim ju mütsande thrüdang .
- vii) Nünü tümü lungki chingnü thiushak lunelanü hoju ju thrüdang.
- viii) Thiushak ju kুরুk lunelanü mütsande thrüdang.
- ix) Nü yo phone number jhang.PIO nü nü kilim thiushak tün sho tün bo huhpü rhimo arüpah.

- x) Thiushak nünü amükheah neakhi thsongkheak amütsan jihpü rhimo müla.
 - xi) Nü yo amüshukhi hüm lung ajakde Rs 10(sho thürü)löpkihpah ajihpe-ah
 - xii) Alümkhi nüju khide mülamüthsürü (BPL)thus-a-lasho nünü thang tüsho nüyo documents khürü alümkhi Ration Card yungsho ID Card nangde huhang,tümüthsükhi tüsho müla-müthsürü
thsongkheaknü thiu shak huhkhi tün sho mülu.
12. Thiu khürü amükheahpü haruk lapah
- i) PIO tüsho APIO nü küyimki she nünü amüshukhi hüm jihkhi marochih.Mürangpükhüh nü amüshukhi yo department ching yungde püpü department ching mümükheahde yüpah jihkhi thsüthsüshe arünü nünü athrüdki hümju marochih.
 - ii)Mürangpükhühnü amüshukhi hüm nünü püpü office ching jihkhi thus-a-lasho ,PIO nüyo hüm ju nünü küju office ching jihpü hüm ching thrüd-a-lanü hoju ruk han-a-khin jihpah tüsho hoju yiushak ju nü kilim nimong 5(phungü) tükeak chingnü nü kilim mükheahshihpah.
 - iii) Mürangpükhüh nünü athrüdpü mükuksho yungsho nü mütsü-müyangrü thus-a-lasho nünü PIO kheaknü arong lupahle amüshukhi hüm ju thrüdkhitpah alupü koklah.
 - iv) Amüshukhi hüm jihpah tunglim PIO kheaknü mütsan-mükhi-khi hüm kheang-a-luang
 - v) Thiushak mükheah-a-lukhi thsungkheak sho tün alala yo ju PIO kheaknü mükheah alupeah.Nünü thiushak tün sho müjihchoki khiungde thiushak nükilim müjihkhok.
 - vi) Amüshukhi thsongkheaknü sho tün tümü müla.
13. Müngühlim(THE FUTURE)
Mikhuh ching wüa-mükheahde tümüshe mümüthrikhuk,tütüshe mikhuk ching wüpahlang tümü tümü rhimoshe muthrikhuklah”.

Nü alim thsungkheak aphap-ang tüsho kheakünü rhimoang.